

Henrik Pontoppidan (1857-1943). Fotograf: Ukendt, 1890.

Vilje og antisemitisme i *Lykke-Per*

Vilje og antisemitisme i *Lykke-Per*

I Henrik Pontoppidans mesterværk *Lykke-Per* skildres en uhyggelig antisemitisme i samtiden (1864-1905), der kommer til udtryk i det store og i det små. En af karaktererne mener, at visse jøder burde hænges, mens en anden fortæller en jødinde, at hun da bare kan finde vej ved at bruge sin næse. I en tid med en grundlæggende racetankegang er der dog vilje til forskel hos en enkelt kvinde. Viljefastheden hos jødingen Jakobe Salomon bliver fortællerens opgør med tidens antisemitisme for fremtidens skyld.

Af Mads Tobias Bundsgaard

Henrik Pontoppidans litterære figur dr. Nathan fra den folkekære roman *Lykke-Per*¹ er et velkendt portræt af Georg Brandes, som ofte tolkes som antisemitisk.²⁺³ En minutøs gennemgang af *Lykke-Per* med henblik på at spore mulig antisemitisme viser imidlertid, at Brandes-portrættet ikke er en enlig svale. Antisemitismen udtrykker sig også på anden vis. Jeg mener, at antisemitismen hovedsageligt fremstilles hos karaktererne og i samtiden. Pontoppidan skildrer mennesker råt, beskidt og usødet, og han lader idioterne og de nederdrægtige komme til orde. Det er her, man finder spor af antisemitisme skildret i tiden. Både hvad angår den rå antisemitisme, hvor en person i værket mener, at "Rabaldersjøder" burde hænges, og den milde, hvor en ukendt person højlydt forlader en togkupé på grund af påstået stank af hvidløg fra en jøde. Derudover anvises også en samfundsstrukturel antisemitisme i samfundet. Det fineste eksempel på den er jøden Max Bernhardt, som udelukkende på grund af sin religion ikke kan stige i de offentlige embeder. I *Lykke-Per* er der rigeligt med eksempler på antisemitiske ytringer og antagelser.

Kort fortalt omhandler værket *Lykke-Per* hovedpersonen Peter Andreas Sidenius, kaldet Per og Lykke-Per, som vokser op i en jysk pietistisk præstefamilie. I København, hvor Per flytter til, møder han jødingen Jakobe, fortællingens anden hovedperson. Jakobes opvækst er sekulær-jødisk, frisindet og udvikles i rigmandsfamilien Salomon.

Omkring midten af værket forlover de to sig med hinanden i forældrenes prægtige sommerhus i Nordsjælland. Begge er de afgørende for fortællingens udvikling og samtidsskildringen.

Per får mest opmærksomhed: Man følger ham fra vugge til grav, fra Jylland til København, ud i Europa og tilbage til Jylland, fra lykkelig til ulykkelig og frem og tilbage, fra verdensmand til hjemlig "Nordbo", ind i en moderne jødisk familie og ud igen, fra teknologisk fremtidstilbeder til længselsfuldt naturmenneske, fra Don Juan til landmåler, fra nådesløs tvivler til at have tvivlen som nådegave og fra selværgerrig og lystdreven til pligttopfyldende og mådeholden. Formen er en typisk 1800-talsfortælling

med en symbolsk hovedkarakter, som gennemgår en udviklende, fordrende og udfordrende tilværelse. Værket adskiller sig dog væsentligt fra andre i tiden grundet udviklingen hos den intelligente kvinde Jakobe. Som forfatter Ida Jessen skriver i forordet til den seneste *Lykke-Per*-udgivelse, er fremstillingen af Jakobe et af de stærkeste kvindeportrætter i dansk litteratur (Pontoppidan, 2012).

Lykke-Per er grundlæggende en skildring af et ungt jysk genis kamp for at forstå (sin) verden, men også en intelligent jødindes erfaring af samme verden med dets samfund i modernitetens vold. I fortællingen optræder mange jøder, og det er dem og andet jødisk, som har dannet ramme for min læsning af *Lykke-Per*. Det er en læsning, hvor jeg forstår værket som et troværdigt udpluk af samtidens (1864-1905) syn på jøder i Danmark og Berlin.⁴⁺⁵

I min nærlæsning var jeg også opmærksom på henvisninger til reelle historiske personer og hændelser, hvilke anvendes senere i denne artikel. Et sidste aspekt, som jeg var opmærksom på, var brugen af dyrekarakteristik som et potentielt antisemitisk træk fra forfatterens side.

Dyrekarakteristik

Ved min nærlæsning af *Lykke-Per* havde jeg særligt øje for dyrekarakteristik anvendt på karakterer i fortællingen. Derfor kan jeg nu opliste alle dyrekarakteristika anvendt på samtlige personer i *Lykke-Per*. I optællingen tager jeg ikke stilling til, om det er fortælleren eller karaktererne, som udtrykker sig eller gør sig tanker derom. Hvis der er tale om beskrivelse af en jøde, står der "(j)" bagved.

Dyrekarakteristika i *Lykke-Per* er som følger: Egern (j), fri fugl, skrækkelig bjørn, Gedebukkeøjne, hvide Gorillaskæg, Lykke-Spurv, Abehoved (j), glasøjet Hest, Goldkalb, Kattekillling (j), Bindehund (j), Papegøje (j), Ørn (j), rovdyrsgtig (j), løvemanket, Bogorme, Iglar, sommerfuglebroget sværm (j), litteratur-Iglen, kattelistende måde (j), Næb (j), fuglelet

(j), Okse, Lammehoved, Ræv, Chimpanse-hoved (j), Brøleabe, Tyr, æggesyg Høne, æselagtig, hjerteskuet Fugl, Børsgrævling (j), gulfflammet Tiger, edderkoppeagtig (j), gylden Arbejdsbi (j), abeagtig(j), Oksefjæset, Bukkeskæg (j), [en af de] kamptørstige Løver, Hjorteøjne (j), Ugle-natur, Svineøjne, Guldkalven, Dyret, Ørnenæse, Ørneansigt (j), Papegøjefjæs (j), rovfugleagtig (j) og Kondor (j).

Optalt benyttes der dyrekarakteristika om personer 49 gange i *Lykke-Per*. 22 af gangene er det tillagt en jøde, hvilket er under halvdelen, på trods af at jøder i almindelighed og familien Salomon i særdeleshed præger fortællingen. Det er på ingen måde mit indtryk, at *Lykke-Per* som værk fremstår med et ordvalg fra dyreriget, hverken kvantitativt eller kvalitativt, der tillægger jøder særligt negative karaktertræk ved hjælp af dyreegenskaber. De 'negative' og 'gode' dyreegenskaber tildeles ikke efter en jøde/ikke-jøde-skabelon. De er neutralt fordelt.

Retfærdigvis skal det nævnes, at jeg undrer mig over, at fortælleren to gange vil gøre læseren opmærksom på jødinden Jakobes papegøje-, ørne- og rovdyrstræk. Ingen andre får sine dyrekarakteristika gentaget.⁶ Hvad angår Per, så beskrives han som følgende dyr: en (fri)"fugl" og "en Brøleabe", men også en "Tiger" og en "glasøjet Hest." Den sidste observation står Jakobe for.

Hvad der nærmere ligger bag de mange dyrebeskrivelser af mennesker, virker til at være et udtryk for samtidens betoning af "race" som afgørende for et individs udvikling. I *Politiken* gør litteraturhistoriker dr. phil. Vilhelm Andersen det klart, at Per og Jakobes udvikling skal forstås som en skildring af to kerner, en jysk og en jødisk, som de to hovedpersoner hver især kan individualisere sig i. Andersen ser Per som en af de "racebundne Naturer", som vender tilbage til sit foreskrevne, som Andersen kalder en "Sidenius-Natur."⁷ Dr. phil. og litteraturanmelder – og jøde – Poul Levin skriver ud fra samme racesyn i månedsskriftet *Tilskueren*. Med hensyn til racesynet som et problem er Levin særdeles begejstret for

Lykke-Per. Hvad angår Pontoppidans formål med bogen, giver Levin ham disse rosende ord med på vejen:

”Hvad ingen har villet, det vilde Pontoppidan: give en objektiv Skildring af Brydningen mellem Jøder og Kristne i det nuværende danske Samfund. Han giver ingen af Parterne ”Ret”, ingen af dem sejrer, men af begges Kapitulation skabes Grundlaget for en Fremtid, der er renset for Racehad.”⁸

Sådan ville man vel ikke skrive, hvis man mente, at fortælleren havde antisemitiske træk i sin brug af dyrekarakteristik.

Den vise, men udstødte pastor Fjaltring, som Per møder sent i værket, udtrykker en forklaring på denne racetankegang i forhold til dyrekarakteristik, idet han taler om den ”levning af Dyret i os”, som kan føre til ”Abenoder” og ”Paafuglevaner.”⁹ Denne sammenkobling mellem dyr og mennesker giver måske mere mening, hvis man erindrer, at det banebrydende værk *Arternes Oprindelse* af Charles Darwin udkommer på dansk i 1872 i en oversættelse af J.P. Jacobsen, forfatteren til udviklingsromanen *Niels Lyhne* (1880).

Der er altså ikke spor af antisemitisme i beskrivelsen af jøder med dyreegenskaber i *Lykke-Per*. Dyreegenskaberne er neutralt fordelt på jøder og ikke-jøder. Race- og dyreorientering hos Per og Jakobe er ikke et udtryk for racisme i nutidig, negativ forstand. Det er nærmere en fin beskrivelse af samtidens syn på menneskets vilkår for individualisering betinget af dets race. Et racesyn, som dog hos nogen giver sig til udtryk som antisemitisme. Det gælder særligt én præstefamilie i Jylland.

Antisemitisme hos præstefamilier i Jylland

I *Lykke-Per* stifter læseren bekendtskab med to præstefamilier, familien Sidenius og familien Blomberg. Den førstnævnte familie, som er Pers, udviser ty-

delige tegn på antisemitisme. Lad os begynde med Pers bror, Eberhard. Det er en mand af få ord, som kun tænker antisemitisk. Den afmålte bureaukrat Eberhard er mest fortørnet over verdensborgerjøder. Eberhards foragt får læseren indtryk af i forbindelse med planlægningen af moderens begravelse, hvor han forknyt gruer for ”en jødisk Verdensdames Tilstedeværelse.”¹⁰ Broderens antisemitisme kunne stamme fra hans og Pers far, Johannes, som kalder jøderne for ”mammondyrkere.”¹¹

Johannes’ søn og bogens hovedperson, Per, er antisemit. Det bør aldrig være til diskussion. Det skyldes måske ”Den ”sideniuske” Arv”, det vil sige Pers familie.¹² Per er opdraget i den tro, at jøder har deres særegne ”Skikke og Forskrifter”, som de vægter højt.¹³ En mand, som dog på ingen måde efterlever Pers fordomme, er byens mest omtalte person Dr. Nathan. Alligevel har den unge Per absolut ingen interesse i at vide af ham grundet hans religion: ”At Manden var Jøde havde gjort sit til, at Per aldrig havde følt Trang til at skaffe sig nærmere Oplysninger om ham.”¹⁴ Så er fordommene vist sat på plads.

Pers antisemitisme kommer tydeligt til udtryk under et af hans skænderier med Jakobe angående spekulanten og jøden Max Bernhardt. Per bringer sin forlovede til tavshed på en raceekskluderende måde: ”Men jeg indrømmer”, tilføjede han med en Skuldertrækning og vendte sig bort, ”du har jo medfødte Betingelser for at værdsætte en Karakter som hans [...]”¹⁵ Her løber Per simpelthen tør for argumenter og tyer til race som sin udvej.

Pers første nære møde med en jøde er faktisk Jakobes søster, Nanny, som han gør kur til. Hans henvendelse er dog ren spekulation. Det er kun penge og kontakter på Børsen, som han higer efter. Begge dele kan opnås via Nannys rige fader, Philip Salomon. Om Nanny tænker Per fyrigt og kalkuleret:

”Hun var Midlet! Her skulde Skatten hæves!”¹⁶

Her bliver den unge jødinde et instrument i Pers

kamp for egeninteresse. Tilsyneladende kan tidens jødeforagt midlertidigt fordufte under økonomiske overvejelser. Man kunne kalde det et kalkuleret holdningsskift. En ændring, som også en anden person i værket foretager sig. Det hænder nemlig pludselig en dag, at den åbenmundede selverklærede storantisemit og kunstner Fritjof Jensen foretager en U-vending i sine jødeholdninger og melder: "Lovprisning af jødisk Foretagesomhed."¹⁷ Det sker, kort efter at en jøde har opkøbt flere af Fritjofs udstillede billeder. Her i denne korte passage, hvor Fritjof Jensen mest af alt udstiller sig selv, nævnes faktisk ordet "antisemitisme" for første og eneste gang.

Men lad os komme tilbage til opsporingen af antisemitisme i præstefamilier. Det er nemlig langt fra alle, som er antisemitisk indstillede. I slutningen af *Lykke-Per* møder læseren den idylliske præstefamilie Blomberg i deres "rigtig dansk Præstegaards-hjem" med "den solide Hygge" og de "gulløkkede Drengene."¹⁸ Her er ingen antisemitisme at spore. Selv da Inger, familiens datter og Pers senere kone, udsættes for voldsom jalousi, falder det hende ikke ind at tænke eller ytre sig antisemitisk. Tværtimod tvivler hun ikke på, at "Denne Jødedame" er en bedre dame end hende.¹⁹

Med Blombergs "Vartovskristendom" skulle man ellers mene, at der kunne spores jødeforagt i familien.²⁰ Ophavsteologen til denne retning, N.F.S. Grundtvig, talte imod, at jøder skulle have stemmeret, og sagde om den dansk-jødiske forfatter Meïr Aron Goldschmidt, at han som gæst ikke skulle blande sig i nationale anliggender (Thorsten Wagner, 2014, s.20). Denne antisemitisme hos forbilledet Grundtvig synes dog ikke at have vundet indpas hos den joviale pastor Blomberg.

Forskellen mellem de to præstefamilier er derfor, at hos den lydige pietistiske præstefamilie kan der spores grundlæggende antisemitisme, mens der ingen er hos den idylliske og grundtvigianske præstefamilie. Til gengæld kan man spore subtil antisemitisme

i provinsaviserne. Den kan spores i en omtale af det børnehjem, som Jakobe opretter i København. De danske provinsaviser har ikke meget tilovers for Jakobes foretagende, og en avis skriver om børnehjemmet, at det er en: "lidt vel udfordrende Kaprice af en jødisk Rigmandsdatter."²¹ Hvilket kan tolkes som hoven journalistik funderet på en alment accepteret fordom. Dette leder mig videre til at spore den generelle antisemitisme i samfundet i perioden for *Lykke-Pers* forløb.

Antisemitisme i København og Berlin

Ingen bør være i tvivl om, at jøder i 1800-tallets København var en udsat gruppe i befolkningen. De mest kendte konfrontationer er den litterære jødefejde i 1813 og den korporlige jødefejde 1819-1820 med sine Hep-hep-pogromer (Thorsten Wagner, 2014, s. 18-20). I *Lykke-Per* bliver læseren gjort opmærksom på begivenhederne i 1819-1820, ved at en af ofrene for overgrebene var Jakobes farfar Isac Salomon. Han var en af dem, "der led mest Overlast fra den københavnske Pøbels side", på trods af at han i "sin hele livsførelse [...] kappes med selve Aristokratiets Stormænd."²² Eller måske netop derfor? Pointen her er, at jøder blev forfulgt uanset status, selvom kongen forsøgte at inkludere de jødiske medborgere. Mere om dette tiltag i det følgende.

I 1814 sender Frederik den 6. den berømte anordning – som blev mindet sidste år på 200-årsdagen – til de danske jøder. Anordningen tildeler jøderne borgerlige rettigheder og ret til erhvervsudøvelse under forudsætning af, at de accepterer en række betingelser (Jakob Feldt, 2014, s. 24). Det er bare ikke nok til at være fuldt inkluderet i den gryende nationalstat. Op igennem 1800-tallet forhindrer den nationalromantiske forestilling om en homogen kristen dansk befolkning, at danske jøder bliver fuldbyrdet kulturelt, etnisk og religiøst accepteret (Thorsten Wagner, 2014, s. 20-21). I *Lykke-Per* er der eksempler på raceeksklusion grundet ophav. De vil blive beskrevet i det følgende.

*J.F. Willumsens maleri "En Bjergbestigerske" (1904)
sammenlignes ofte med Pontoppidans Jakobe Salomon. G.A. Hagemanns Kollegium.*

Vilje og antisemitisme i *Lykke-Per*

I værket oplever læseren gentagne gange den jødiske finansspekulant Max Bernhardt. Han er kold som is og udspekuleret som en anden kliché på en kynisk jødisk spekulant. En type, man også finder i skikkelse af Mr. Wolfheim i F. Scott Fitzgeralds *The Great Gatsby* (1925). Det er værd at bemærke, at fortælleren i *Lykke-Per* vælger at udpensle Bernhardts barske fortid over fire sider.²³ Som læser får man sympati med et menneske, hvis opvækst og tilværelse er spækket med voldsom og direkte antisemitisme efterfulgt af en samfundsstrukturel antisemitisme, der påvirker ham senere i livet. Om Bernhardt står der: "Han var dog klar over, at han paa Grund af sin Fødsel aldrig selv vilde kunne opnaa nogen af de allerhøjeste Samfundsstillinger, der nu alene syntes ham en Kamp værd."²⁴ En samfundsstrukturel problemstilling, som egentlig burde være passé efter kongens anordning fra 1814 med ret til erhvervsudøvelse for jøderne. Alligevel synes Bernhardt at møde en strukturel barriere. Allan Falk har redegjort for denne generelle begrænsning i jøders mulighed for at bestride offentlige embeder i sidste års *Rambam*.²⁵

Jakobes opvækst er heller ikke for sarte sjæle. Jakobes barndom er en "lang Lidelsehistorie" med talrige ydmygende tillidsbrud og tilråbene "Smaus."²⁶ Hendes søsters barndom beskrives ikke, men alligevel gør fortælleren opmærksom på, at søsteren Nanny "til Tider [havde] følt sig trykket af sin Herkomst."²⁷

Assimilation

Datidens helt store tænker, Georg Brandes, var fuldt ud opmærksom på denne jødestigmatisering. I et forfatterportræt fra 1870 skildrer Brandes en uhyggelig jødeforfølgelse i sam- og fortiden. Brandes omtaler "den oprørende Overlast og Haan, en Jøde i vore Samfund, lider som barn af andre børn" (Brandes, 1870, s. 399). Disse overgreb tvinger jøderne til en omstilling.

Jøderne var som minoritet nødt til at tilpasse sig majoriteten. Det vil sige de etniske danskere. (Thorsten Wagner, 2014, s. 21). Det ser man tydeligt i *Lykke-Per*, da moderen, Lea Salomon, sender sine førstefødte børn på uddannelse i udlandet (Schweiz og Tyskland). Den prioritering vækker "Uvilje blandt folk" med stærk "Nationalfølelse", så det gør hun ikke igen.²⁸ En anden mulighed for minoritetstilpasning er at internalisere de vestlige værdier (Moshe Rosman, 2009, s. 116-117). Det vil sige, at man gør omverdenens normer og værdier til en del af sin personlighed. Sådant en proces har fundet sted i det Salomonske hjem. Den blev påbegyndt af Isac og videreført af sønnen Philip. I det Salomonske hjem kaldet "Palæet" findes rustninger, gamle bronzesager, orientalske våben, silkegardiner, en dobbeltgrenet trappe med forgyldt rækværk, et koncertflygel, fede englebørn, som blæser i basuner, loft i rokokostilen, palmer, gummitræer, et plaskende springvand og meget mere, hvor (end i verden) det kommer fra.²⁹ Philip Salomon befinder sig i de højkulturelle sfærer, hvilket især fremgår, når han i sin nordsjællandske sommerresidens tager sin kaffe med en havannacigar.³⁰ Triumfkortene hos Salomons i den omfattende internalisering af andres værdier, stil og historie er en gammel kristen "kirkelysekroner" endda med inskription og et par "alterkalke."³¹ Så er familien helgarderet og klar til "Bildung", som var de ledende tyskeres svar til jøderne på, hvordan de kunne emancipere sig i Tyskland (Georg Mosse, 1985, s. 3).

Rå og mild antisemitisme

I Tyskland har Jakobe set en rå antisemitisme udfolde sig i form af udsultede, fordrevne og lemlæstede russiske jøder på en banegård i Berlin. En oplevelse, som beskrives detaljeret to gange, og som Pontoppidan højst sandsynlig har fra Georg Brandes, der selv havde set dette syn i Berlin (Kristian Hvidt, 1988, s. 214).³² I en avis læser Jakobe sig frem til, at jødefordrivelsen begås af "Pøblen under Myndighedernes Ligegyldighed eller ligefremme Tilskyndelse,"³³ Det vidner om en befolkningsbåret forfølgelse.

Lykke-Per giver et uhyggeligt indblik i samtidens rå antisemitisme, som endda kan føre til jødeforfølgelser både i København og i Berlin. Samtidig skildrer værket også, hvordan visse jøder forsøger at internalisere majoritetens kulturelle værdier og skikke. Derudover skildres der en samfundsstrukturel barriere, som forhindrer en jøde i at bestride visse høje offentlige embeder.

Den sidste form for antisemitisme, som jeg har fundet, er en mild form for antisemitisme. Den udsættes Jakobe for, da hun spørger en tysk jernbanebetjent om vej: "Manden saae på hende med et uforskammet Smil og sagde, at det maatte hun vist kunne lugte sig til; hun skulde bare gaa lige efter Næsen"³⁴ Her er antisemitismen indpakket i en reference til jødendens næse. Selvsamme sted i en kupé er Jakobe højlydt blevet fravalgt med en antisemitisk bemærkning om, at hun lugter af hvidløg.³⁵

I Danmark er den milde antisemitisme dog ikke et hak mindre. Da Jakobe spørger to tilfældige mænd om vej i en reception i en større offentlig bygning, svarer den ene lakonisk: "Første Sal, tredje Dør til højre." Fortælleren uddyber herefter: "Og næppe havde hun vendt de to Mænd Ryggen, før de ganske højt vekslede disse Bemærkninger: "Sikken en Næb." "Ja, det var en Jødetøs."³⁶ Pointen med ordet "næppe" er at signalere, at de to mænd – som de to andre i Berlin – *åbenlyst* udtrykker deres antisemitisme over for hende.

En anden karakter, som udviser åbenlys jødeforagt, er ultranationalisten og storantisemitten oberst Bjerregrav. Den vrisne mand er i udtrykket en slags oberst Hackel-type fra tv-serien *Matador*. Bjerregravs antisemitisme er vulgær og perfid. Han kalder et af medlemmerne fra Salomons familie for en "Ørkenvandrer" og udtrykker senere, at han gerne ser de "unge Rabalderjøder hængt."³⁷

I *Lykke-Per* er den milde antisemitisme potent hos almenvellet i samtiden i både København og i Berlin.

Etnisk sammenhold?

Når man nu ved, at der fandtes både mild og rå antisemitisme i dele af samfundet, kan man så se en særligt etnisk loyalitet blandt de sekulære jøder i *Lykke-Per*? Ja, det kan man, hvis man kigger på storfamilien Salomon, der er særdeles velbeskrevet. Deres familielæge er jøde.³⁸ De omkringliggende villaer til deres nordsjællandske sommerresidens ejes hovedsageligt af jøder.³⁹ Jakobe, Ivan og Nannys farmor er "bevisligt" købt af en fattig jødeenke i Jylland.⁴⁰

Men der findes jo sjældent tendenser uden undtagelser. Til Jakobes og Pers bryllup er langtfra alle de fremhævede gæster jøder.⁴¹ Der er heller ingen etnisk sympati at notere sig hos Max Bernhardt, da hans nevø, redaktør Dyhring, forlover sig med den jødiske datter til konkurrenten Philip Salomon. Etnicitet spiller her absolut ingen rolle i kampen for magt og penge.

Jakobe er en kvinde, for hvem magt og penge ikke er værd at stræbe efter. Måske fordi hun er vokset op i et hjem med begge dele? Det vides ikke. Det står imidlertid klart, hvad hun ønsker at give videre. Hun vil skabe et børnehjem, og det gør hun viljefast på trods af de nederdrægtige bemærkninger i pressen. En handling, som har en pointe i sig selv, mener en tysk litteraturprofessor. Dr. i nyere skandinavisk litteratur Stefanie von Schnurbein læser Jakobe som en suveræn, viljestærk karakter. Jakobe er intet mindre end en dekonstruktion af de antisemitiske fordomme i tiden. Schnurbein vurderer Jakobe til at være et Nietzschesk *viljesmenneske* med "Wille zur Macht." Jakobe er sågar et eksempel på "eine neue Generation [von] kratvoller Gestalter." Schnurbein topper sin idealisering af Jakobe med at kalde hende et "Zukunftsideal" (Stefanie von Schnurbein, 2014, s. 10).

Har man læst Nietzsches hovedværk *Also sprach Zarathustra* (1883-1885) kan man – med lidt god vilje – forestille sig Jakobe som en enestående Zarathustra, for hvem selv løven bøjer sig til sidst. Her

forestiller jeg mig løven i skikkelse af Per og tilbødelsen som hans sidste vilje. Forstået på den måde, at da Per dør til sidst, har han fået skrevet i sit testamente, at den økonomiske del af arven skal gå til Jakobes børnehjem.

Det er en sidste vilje, som også kan tolkes på en anden måde. Dr. phil. Vilhelm Andersen, som er nævnt tidligere, kalder Pers testamente for Pontoppidans vilje med *Lykke-Per*.⁴² Lærerne skal se, at en nordbo kan hengive sit sidste til en viljestærk jødinde. Ydmygelsen er da også total, da den pietistisk-kristne bror Eberhard må opsøge jødinden Jakobe og meddele hende, at hans brors arv går til hendes sekulære børnehjem.⁴³ Det er den selvstændige jødindes triumf over Sidenius-slægten. Tilbage står Jakobe som en viljestærk, selvopofrende og velbevandret kvinde, som med ”stor Lethed kunde tale med om gamle, græske Filosofer og om den nyeste Bismarck-Politik.”⁴⁴ En moderne jøde, som har fundet ’hjem’ ved at skabe et hjem for hjemløse børn.

De skiftende navne på Jakobes børneinstitution bærer en subtil pointe i sig selv. Stedet kaldes først ”Fattigskole, en Slags Kloster”, bliver senere til ”Jakobe Salomons Konfessionsløse Skolehjem” og ender med navnet ”Børnenes Hus.”⁴⁵ Her skal man bemærke, at det religiøse forsvinder af navnet. I børnehjemmet behøver den gode hjælpegerning ikke at have sin forankring i en hellig forskrift.

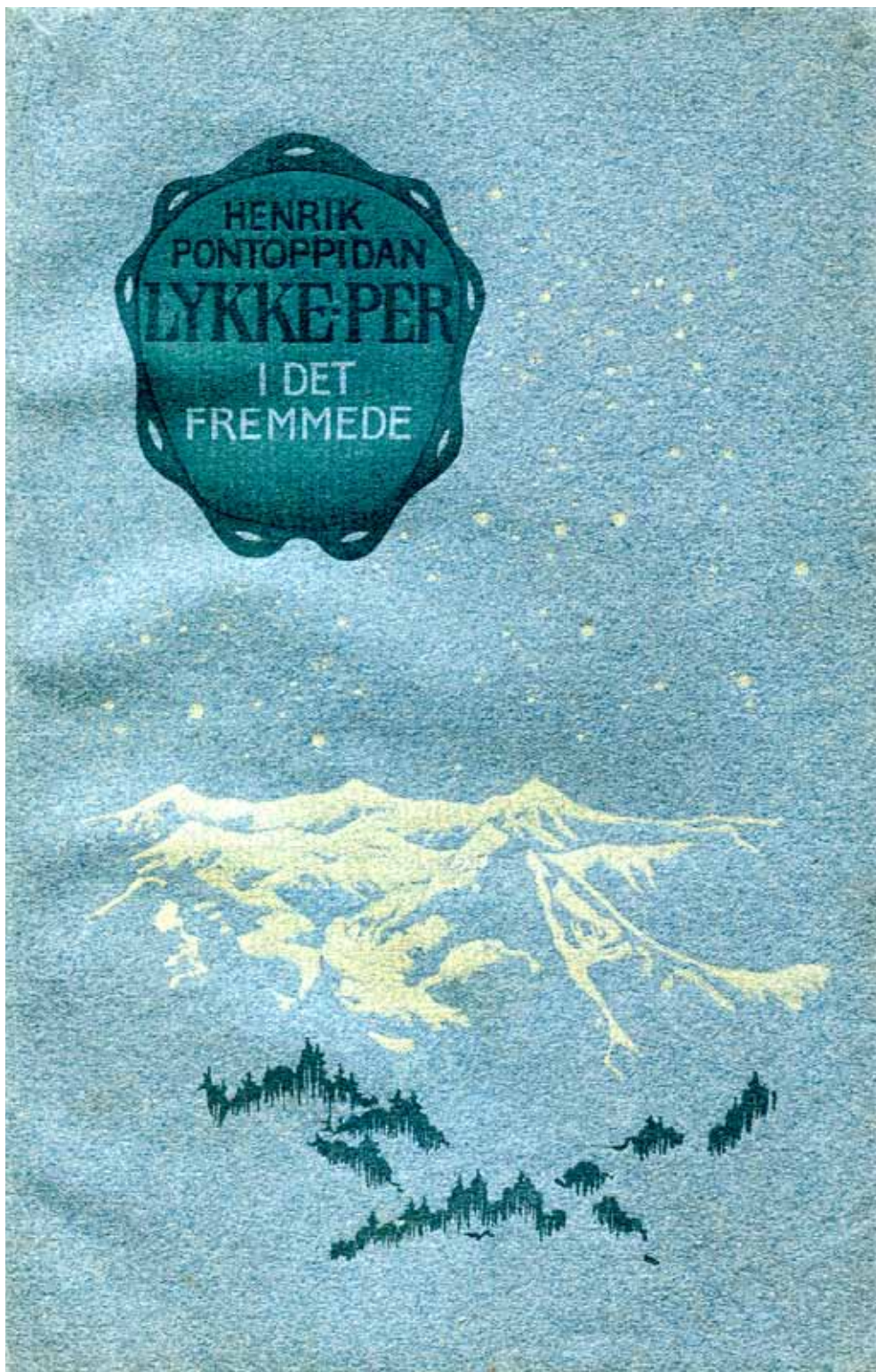
Jødinden Jakobes medgang understreger Nietzsches pointe om det udslagsgivende ved menneskets vilje trods alt, eksempelvis antisemitisme.⁴⁶ I 1878 troede Nietzsche selv på, at det var jøderne, som skulle bringe Europa videre ind i fremtiden (Adam Sutcliffe, 2011, s. 15). I sine unge år var Nietzsche ellers antisemitisk indstillet over for jøderne, men senere blev han imponeret over deres intellektuelle kapacitet (Adam Sutcliffe, 2011, s. 7+15). De var noget særligt.

Uregelmæssighed i jødiske slægter

I *Lykke-Per* fremstilles jøderne ikke som en homogen og udelukkende slægtsbundet befolkningsgruppe. Her vil jeg lade fortælleren komme til orde med en generalisering om jøder. På skønneste paradoksale vis lykkes det her fortælleren at ophæve en etnisk generalisering ved hjælp af en etnisk generalisering: ”Den lille Mand [onkel Delft], hvis Ydre var saa paa-faldende forskelligt fra Søsterens [Lea Salomon], var ogsaa i andre Henseender et Vidnesbyrd om den Uregelmæssighed, hvormed Egenskaber nedarves i jødiske Slægter.”⁴⁷ Det skriver fortælleren, selvom to store jødiske forfattere, Henri Nathanson og Meir Goldschmidt, i tiden gjorde en intellektuel dyd ud af at skildre de særegne jødiske karaktertræk. Begrebet *nationalkarakter* var særdeles anvendt, og man udgav bøger om forskellen på jyder og fynboer (Kristian Hvidt, 1988, s. 211-214). Som Elias Bredsdorff gør opmærksom på i sin doktordisputats om Pontoppidan (og Brandes), så kan man ikke forstå Pontoppidans menneskeskildring i *Lykke-Per*, hvis ikke man anerkender, at han så en fundamental forskel på ”jøder” og ”danskere” (Elias Bredsdorff, 1964, s.163). Et racebetinget grundsynspunkt, som *ikke* er at misforstå som antisemitisme (ibid, s. 160).

Afsluttende kan jeg sammenfatte, at den skildrede periode (1864-1905) i *Lykke-Per* var præget af antisemitisme på forskellige niveauer. Det gælder lige fra direkte forfølgelser til nedladende kommentarer og samfundsstrukturelle barrierer. En skildring, der stemmer overens med historiske fremstillinger af tiden. Fortælleren brug af dyrekarakteristik er dog ikke en del af denne antisemitisme, idet dyrebetegnelserne fordeler sig neutralt mellem jøder og ikke-jøder. I *Lykke-Per* erfarer læseren, hvordan familien Salomon forsøger at integrere sig så godt som muligt via genstande og manerer i hjemmet og ved ikke at sende sine børn i skoler uden for landets grænser.

Til sidst vil jeg gøre opmærksom på udviklingen hos henholdsvis Per og Jakobe. Hvis vi anerkender, at Pontoppidan delte samtidens grundlæggende syn

*Førsteudgave af "Lykke-Per", bind IV, "Lykke-Per i det Fremmede."
Af illustratør Hans Tegner, 1899.*

Vilje og antisemitisme i *Lykke-Per*

på mennesket som betinget af sin race, er forskellen mellem de to hovedpersoners udvikling afgørende for at forstå Pontoppidans vilje med *Lykke-Per*. Ser man på Per, erfarer man, at han blev indhentet af "Den sideniuske" Arv" til forskel fra Jakobe, der trodsede samtidens antisemitisme og blev et "Zukunftsideal."

Nordisk Film og TV2 arbejder på at få finansieret en tv-serie ved navn *Lykke-Per* på 4 x 1 time til produktion 2016, udsendelse 2017. Bille August og sønnen Anders August har skrevet manuskripterne. Bille August instruerer.

LITTERATUR

Ahnlund, Knut: *Omkring Lykke-Per*. København. Hans Reitzel. 1971.

Brandes, Georg: M. Goldschmidt. I: *Kritiker og Portraiter*. København. Gyldendal. 1870.

Bredsdorff, Elias: *Henrik Pontoppidan og Georg Brandes - En kritisk undersøgelse af Henrik Pontoppidans forhold til Georg Brandes og Brandes-linjen i dansk åndsliv*. København. Gyldendal. 1964.

Feldt, Jakob: Forskellige i fællesskab. Moses Mendelsohn og frigørelsen. I: Blüdnikow, Bent (red.): *Jøderne som frie borgere: Anordningen af 29. marts 1814*. København. Det Jødiske Samfund i Danmark. 2014.

Hvidt, Kristian: Edvard og Georg Brandes' opfattelse af deres jødiske herkomst. I: Broberg, Gunnar, Harald Runblom og Mattias Tydén (red.): *Judisk liv i Norden*. Uppsala. Svanberg og Tydén. 1988.

Mosse, Georg L. Jewish Emancipation – between Bildung and Respectability. I: Reinharz, Jehuda & Schatzberg, Walter (red.): *The Jewish Response to German Culture - from the Enlightenment to the Second World War*. London. University Press of New England. 1985.

Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per*. København. Gyldendal. 1964. (Værket er i overensstemmelse med

4. udgave af *Lykke-Per* (1918) ved Esther og Thorkild Skjerbæk. Eneste forskel er tryk- og sættefejl. Værket er i to dele. Første del er på 359 sider, mens anden del er på 358 sider. Henvisninger til anden del angives ved ",2." efter sidetallet).

Pontoppidan, Henrik: *Lykke Per*. København. Gyldendal. 2012. Med forord af Ida Jessen.

Rosman, Moshe: *How Jewish Is Jewish History?*, Portland, Oregon, The Littman Library of Jewish Civilization. 2009.

Schnurbein, Stefanie von: Literarischer Antisemitismus bei Knut Hamsun und Henrik Pontoppidan: zwei Varianten mit unterschiedlicher Tendenz. *European Journal of Scandinavian Studies*. Volume 44. 2014.

Sutcliffe, Adam og Karp, Jonathan: Introduction. I: *Philosemitism in History*. New York. Cambridge University Press. 2011.

Wagner, Thorsten: Jødernes ligestilling - et europæisk perspektiv. I: Blüdnikow, Bent (red.): *Jøderne som frie borgere*. København. Det Jødiske Samfund i Danmark. 2014.

NOTER

¹ Til denne undersøgelse har jeg valgt *Lykke-Per* (1964) udgivet på Gyldendals Forlag ved Pontoppidan-eksperten Thorkild Skjerbæk. Værket er todelt. Sidehenvisninger til anden del er angivet med et efterfølgende ",2." efter sidetal.

Oprindeligt er *Lykke-Per* udgivet som 8 hæfter fra 1898 til 1904. I 1905 samler forfatteren sine hæfter til én samlet udgivelse/fortælling. I 1905 udgives en lettere redigeret version i tre bind, og i 1918 udkommer værket igen. Denne gang i to bind og stadig ved Pontoppidans egen hånd. Det er denne version, som 1964-udgaven er en kopi af. Forskellen mellem 1918-udgaven og 1964-udgaven er kun tryk- eller sættefejl.

Undervejs i Pontoppidans bearbejdning finder der bemærkelsesværdige korrektioner sted. Det gælder eksempelvis en fjernelse af denne beskrivelse af Jakobs tankeverden, som indeholder ord som "fremmede Tanke-Egne, solbelyste Sletter og Fata Morgana." (Bredsdorff, 1964, s. 141). Derudover fjernes et billedportræt af dr. Nathan i børnehjemmet til sidst i værket (Bredsdorff, 1964, s. 149).

² Pontoppidan indrømmer selv i et brev til Brandes, at han i skildringen af dr. Nathan havde Brandes i tankerne. (Gengivelse af brev fra

Henrik Pontoppidan til Georg Brandes, 5.7.1902. I: Ahnlund, 1971, s. 15).

³ Her forstår jeg "antisemitisme" som en a priori negativ forståelse af jøder funderet på deres race.

⁴ Tidsangivelsen har jeg fra litteraturhistoriker, dr. phil. Vilhelm Andersens anmeldelse i *Politiken* den 26.12.1905. I: Ahnlund, 1971, s. 66.

⁵ Det tillader jeg mig, fordi samtidens litterære kritikerkanoner Vilhelm Andersen, Poul Levin og Edvard Brandes alle roser værket for dets troværdige skildring af samtiden (1864-1905). I: Ahnlund. 1971.

⁶ Eller det er ikke helt korrekt, idet den jødiske onkel Delft faktisk beskrives løbende med følgende ord: "Abehoved" (139), "Chimpansehoved" (331) og "abeagtig" (62,2).

⁷ Andersen, Vilhelm: Lykke Per. Anmeldelse af Vilhelm Andersen i *Politiken*. 26.12.1905. I: Ahnlund. 1971.

⁸ Levin, Poul: Familien Salomon i Henrik Pontoppidans "Lykke-Per." Nogle Randbemærkninger. Anmeldelse af Poul Levin i *Tilskueren*, april 1906. Gengivet på: http://www.henrikpontoppidan.dk/text/secclit/secartikler/levin_poul/familien_salomon.html

⁹ Pontoppidan, 1964, side 277,2.

¹⁰ Pontoppidan, 1964, side 102,2.

¹¹ Pontoppidan, 1964, side 168.

¹² Pontoppidan, 1964, side 209.

¹³ Pontoppidan, 1964, side 138.

¹⁴ Pontoppidan, 1964, side 49.

¹⁵ Pontoppidan, 1964, side 29,2.

¹⁶ Pontoppidan, 1964, side 141-142.

¹⁷ Pontoppidan, 1964, side 33,2.

¹⁸ Pontoppidan, 1964, side 154,2.+150,2.

¹⁹ Pontoppidan, 1964, side 193-194,2.

²⁰ Pontoppidan, 1964, side 202,2.

²¹ Pontoppidan, 1964, side 312,2.

²² Pontoppidan, 1964, side 146+147.

²³ Pontoppidan, 1964, side 318-321.

²⁴ Pontoppidan, 1964, side 321.

²⁵ Falk, Allan, Anordningen af 29de Marts 1814 - et frihedsbrev? I: *Rambam. Tidsskrift for Jødisk Kultur og Forskning*, Selskabet for Dansk Jødisk Historie, 23 / 2014, side 34.

²⁶ Pontoppidan, 1964, side 150.

²⁷ Pontoppidan, 1964, side 347.

²⁸ Pontoppidan, 1964, side 151.

²⁹ Pontoppidan, 1964, side 138-141.

³⁰ Pontoppidan, 1964, side 182.

³¹ Pontoppidan, 1964, side 139.

³² Pontoppidan, 1964, side 158+316.

³³ Pontoppidan, 1964, side 159.

³⁴ Pontoppidan, 1964, side 158.

³⁵ Pontoppidan, 1964, side 316.

³⁶ Pontoppidan, 1964, side 229.

³⁷ Pontoppidan, 1964, side 332+63,2.

³⁸ Pontoppidan, 1964, side 157.

³⁹ Pontoppidan, 1964, side 13.

⁴⁰ Pontoppidan, 1964, side 147.

⁴¹ De fremhævede gæster ud over familien er: proprietær Nørrehave, løjtnant Iversen, litteraturhistorikeren, Balling etatsraad Erichsen, men selvfølgelig også Dr. Nathan og Aron Israel (fast søndagsgæst).

⁴² Vilhelm Andersen: Lykke Per. Anmeldelse af Vilhelm Andersen i *Politiken*. 26.12.1905. I: Ahnlund. 1971.

⁴³ Pontoppidan, 1964, side 336,2.

⁴⁴ Pontoppidan, 1964, side 169.

⁴⁵ Pontoppidan, 1964, side 311,2.+334,2.+335,2.

⁴⁶ Opførelsen af børnehjemmet ser jeg som en viljesakt i Nietzsches ånd. Ordet "vil" og "vilje" går igen og igen i samtalerne mellem Per og Jakobe.

⁴⁷ Pontoppidan, 1964, side 151.